

«Оскуола иннинээ5и саастаах оьолору олонхону толорорго уьуйуу»

Николаева Нюргуяна Николаевна

Иитээччи

Амма улууьа, Мээндиги нэбилиэгэ

Кириитэ

Олонхо уус- уран айымньы, хас биирдии олонхо угус ураты дьоруойдаах тус туьунан ис хобоонноох- олонхо ебугэ терутпут кэлэр келуенэлэрэ кэриэс гынан хаалларбыт кэс тыла, ол кэс тыла диэн- олонхо5о олох дьабах, ей сана, былдьаьыктаах, быьылааннаах кэм майгытын сигилитин туьунан уустаан – ураннаан дьуьуйбут уерэ5э эбит. Ону ааьан киэн халлаан киэлитин, итэ5эл, сиэр туом туьунан билиини тиэрдэр уерэх. Он саамай сурунэ киьи аналын, бухатыыр айыы айма5ын кемускуур, араначчылыыр аналлаа5ын уран тылынан умсугутан инэрэр уерэх. П.А. Ойуунускай «Ырыа5а, олонхо5о саамай сыаналаа5а диэн баар тылын кууьэ, дьуьунун кууьэ, этиитин кууьэ», - диэн этэн турар [У.М Флегонтова,2019: 56с]. Билиинни кэмнэ хайа ба5арар саха киьи олонхо тылын кэрэтин, туспа тутулун, бэрээдэгин ейдеен-уерэтэн, саныыр санаатын сааьылаан санарарыгар, толкуйдуур толкуйун толору этинэригэр туттар, туьанар.

Олонхону о5о5о уерэтии .

Киьи аймах уйэлэр тухары олох тухары туруулаьар охсуьуу наадатын, эр санаалаах кууьун , кэрэ утуе быьыы-майгы уйэлээ5ин, киьи оло5о бутун норуотун оло5ор суолталааьын олонхо философията кэрэьэлиир. Олонхо кэнчээри ыччаттарбытын иитиигэ- уерэтиигэ туьанар сорук турар. Тулуурдаах буолуу проблемата кыра саастаах о5олорго эмиэ баар. Билиинни о5о кыра сааьыттан билиилээх- керуулээх, толкуйдуур дь5урдаах, тыла еье ыраас, ситимнээх сайдыылаах буолара ирдэнэр. О5олору иитэргэ былыргы ебугэлэрбит абыычайдарын, этиилэрин олоххо туьанарбыт ордук буолуо этэ. Иитээччигэ о5ону эбии дьарыктааьын анал чааьа керуллубэт. ФГОС ирдэбилинэн СИД (совместная игровая деятельность) форматынан эбии дьарык ыытыллар. Ол аата иитээччи о5ону кытта алтыьар быьыык бириэмэтигэр дьарыктанабыт. Биллэн турар, куннээ5и буола турар быьыыны- майгыны учуоттаан, о5олор туруктарыттан кереннун дьарыккын киллэрэ5ин. Олонхону кыра о5о улгумнук толорорун гына уерэтии угус сыраны эрэйэр. Нэдиэлэ5э биирдэ эрэ ыытыллар дьарык тутар. Ол иьин утумнаахтык кун аайы, о5о салгыбатын курдук таба туттан уерэтиллэр. Угус еттугэр биирдиилээн тылы- еьу чочуйуу буолар. Уонна белебунэн дьарыктарга чинэтиигэ улэ барар. Кургуемунэн иннигэьэ суох толорор буолуохтарыгар дылы о5о интэриэьин туппут тэтимин ыьыктыбат наадатыгар араас ис

хоёоонноох дьарык ытыллар. Кыра оёону олонхону ис сурэбигтэн турукка киирэн олонор толорорго уерэтии манан абай дьыала буолбатаа биллэр. Санаатаабын аайы тиэкиин тылын- еун эбэр- сабар, тупсарар, уятан-кэнэтэн биэрэр кыааы биэрбэт, ону ылыммат да «моууктаах» дьон. Онон уууйааччы оёолорун хараабын иннигэр керен олонор, кулгааабынан истэн олонор уерэтиллиэхтээх тиэкиин чочуйара наада.

Иитэр- уерэтэр соруктара :

- Олонхо ис хоёоонун билииннэрэн, ырытан, оёо олонхо уобарастарын, быылааннарын ейугэр онорон керер дьобурун сайыннарыы:
- Олонхону толоруу, толорорго уерэнии кибииттэн ей- сурэх угус улэтин, элбэх, дьарыгы, болбомтолоох буолууну ирдиирин итэбэтии уонна ити еруттэри сайыннараарга дьулууу;
- Оёо бэйэтин кыааар эрэли уескэтии, публикаттан толлубакка санарда, кэпсииргэ уерэтии.

Актуальность

Олонхо тылын - еун кеметунэн оёону сахалыы тынна ебугэлэрбит олохторун- дьаахтарын билииннэрээри. Бу олонхо диэн суду айымньыга оёолору кыра саастарыттан уууйан иитиигэ – уерэтиигэ. Тылларын саппаабын байытыы, уустаан- ураннаан бэргэн- хомоёой тылынан кэпсэтэр уонна кэпсиир дьобурдарын, уобарастаан толкуйдуур дьобурдарын сайыннарыы.

Улэм ньымалара

- дьарыктар
- Бэсидэлэр
- олонхо оонньуулар
- олонхону оонньообун (драматизация)

Оёоёо бастаан олонхо сириттэн дойдутуттан сааалаан кэпсээин уруууу кердэруу, олонхо дьоруойдарын уобарастарын кердэруу, ейдетуу. Дьарыкка сахалыы ебугэ оонньууларын оонньотуу. Олонхону улахан белэх оёолоругар утугуннэрэн аахтарыы. Жиркова Т.И. олонхо, остуоруйа сурун идиэйэлэрин оскуола иннинээби саастаах оёо иитиитигэр араас хайысханан туанар, ону б манньк тууумэххэ наардыр [У.М Флегонтова,2019: 56с].

1. Тууумэх: «Остуоруйа» Оёо уруну- хараны, утуену- мекуну араарарыгар, хорсун - хоодуот санаалаах, куустээх- уохтаах буоларыгар, хардарыта кемелесууэригэр,

улэыит- сурэхтээх, тулуурдаах- дьулуурдаах буоларыгар уерэтэр.

2. Туьумэх: «Ойуулаах кинигэ». Иитээччи остуоруйа кэнниттэн ойуулаах олонхо кинигэтин кердерер, ырытар, ойуулатар, ол кэнниттэн олонхону иьитиннэрэр ньымалаах. Ол кэннэ о5о5о септеех диэн талан С.С. Васильев – Борогонскай «Эрчимэн Бэргэн» уонна П.Е. Решетников- Кеёене Буетур «Куенэ ке5еччер аттаах куустээх- уохтаах Кун Кундулу» олонхолору уерэтэр.
3. Туьумэх: «Оонньуур». Олонхону Уэрэппиттэрин кэнниттэн олонхо педагогикатын «СЭДИП» технологиятыгар тирэбирэн олонхо куукулаларынан оонньоутуу ньымаларын элбэтэр, сайыннарар ба5алаах.
4. Туьумэх: «Олуктар». «СЭДИП» технология утум- ситим дьайыы ньыматыгар олобуран, олонхо олуктарын о5о кыабынан, сааынан керен учуоттаан араарар, уллэрэр уонна биирдиилээн уерэтэн са5алыыр.
5. Туьумэх: «Олонхо ырыата». Олонхону угэс быыытынан куолаан толорууга уьуйаан о5отун уерэтэргэ тус санаалаах . Туйаара Иванова ырыа матыыбын, тэтимин о5о сепке батыан ыллырын табыгастааынан аа5ар. Ол гынан баран, «ол быыыыгар айыл5алаах о5олор эмиэ тубэьэллэр, бэйэлэрэ онноо5ор кеннеру саналарыгар кылыьахтаах о5олор баар буолааччылар» диэн кини быьаарар. [У.М Флегонтова,2019: 56с].
6. Туьумэх: «Беле5унэн толоруу». Туйаара Иванова «уьуйаан саастаах о5ону олонхону беле5унэн толорууга уерэтии о5ону сайыннарыыга олус кедьуустээх ньыма» буоларын тоьо5олоон бэлиэтиир. Бу босуобуйа5а ол ньыматын сибилии сырдатар. [У.М Флегонтова,2019: 56с]

Белеххе толорор о5о элбэххэ уерэнэр:

Истэргэ уерэнэр. Белеххе ортотунан сэттэлии о5ону ылабын. Олонхобутун кыра олуктарга арааран уерэтэбит. Кыра о5о аахпатын быыытынан истэн утуктэн уерэнэр. Белеххе толорор о5олор олуктарын истэллэр уонна истэн инэринэллэр. Истэргэ уонна истэ уерэммит о5о салгыы оскуола5а бардабына чэпчэки буолар, истэн матырыйаалы илдьиритэригэр биир саамай наадалаах уеруйэ5и баьылыыр.

Доло5ойо сайдар. Ейге тутар дьоьур кьи олоьун устата бу эрэ быыьык кэмнэ сайдар кыахтаах эбит. Улахан кьи мэйии улэтин кыабын сайыннарара кучумэ5эйдэрдээх дииллэр. Оскуола5а киириэн иннинээ5и саастаах о5о олус тургэнник улаатарын билэбит. Ол иьин теье ба5арар киэлиилээх информацияны мэйиитигэр тутар кыахтаа5ын наука дакаастыыр. Онуоха олонхону толорууга уерэтии саамай то5оостоох. Беле5унэн толорууга о5о бэйэтэ да билбитинэн толору олонхону кыахтанар.

Бол5омтолоох буолар. Беле5унэн сепке толорууга бол5омто ирдэнэр. Ким кэнниттэн ким

аабара, олуктар солбуйсар кэбиллибэт бэрээдэгин кытаанахтык тутуьан толороллор. Онуоха ерейен- черейен бэрээдэги кэспэт курдук болбойон истиьийэхтэрин наада буолар. Болбомтолоох буоларга уерэнэллэр.

Түлүүрдаах буолар. Олонхону толоруу оонньуу буолбатах. Белеххе олонхону толоруу тулууру эрэйэр улэ. Дьарыкпыт 10-15 мунуутэ буолар. Онтон оскуолаба уроокка 40 мунуутэ тулуйан – тэьийэн олоруохтарын наада буолар. Онон тулуйан истэргэ, истиьэргэ бэрээдэктээхтик олорорго уерэнэллэр. Ол иьин хас дьарык тумугэр оболорбун хайаатар да хайгыбын уонна улэлэрин иьин истинник махтанан атаарабын. Ханник бабарар улэ сыаналаныахтаах диэн ейдебуллээхпин.

Кэпси уерэнэллэр. Олонхону толорор обо публикаттан толлубакка кэпсииргэ, дьонтон кыбыстыбакка кенул санара- инэрэ уерэнэр. Толлубакка киэн эйгэбэ тахсар, бэйэтигэр эрэбиллээх буолар.

Биир саамай сурун дьарыкпыт санарар сананы сайыннарыы, дорбоону чуолкайдык санарыыга, куоласка эрчиллиилэр буолаллар. Манник эрчиллиилэр туьумэх аайы аргыстаьыннара ытыллара ордук. Биирдиилээн, белебунэн олордон эрэ тылы- уоьу имитэр- хомутар эрчиллиилэри онотторор кедьуустээх. Олуктар тылларын чуолкайдык санаралларын ирдиибин. Биир эмит кыайтарбат дорбооммутун сатаахпытына улахан ситиьии.

Бу курдук утумнаахтык дьарыктаннахха сааьыары биирдиилээн толоруу таьымыгар тахсабыт. Саамай сурунэ обо куускэ нобуруускаламмакка, чэпчэкистик соботохтуу толорор кыахтанар.

Тумук тыл

Олонхо кеметунэн о5о тылын – еьун байыты, ойуулаан – дьубуннээн кэпсиир дьобурун сайыннарытыгар иитэбин- уерэтэбин. О5о5о сахалы тыны иитэр сыалтан – соруктан о5о тэрилтэтигэр сахалы муннуктары, оонньуулары онорон о5о сайдар эйгэтин олохтообун. Ити курдук олонхо дьарыктарыттан олоххо утуену олордуу, атын дьон иннигэр эппиэтинэстээх, дьонун- сэргэтин харыстыыр кемускуур киьини иитиигэ дьулуур, олох олоруу толору дьолугар тийэр суолу арыйыы терутэ о5о ис айылгытыгар инэр кьа5а уескуур. О5о ону чопчу билинэн, ейугэр хатаабатаьын иьин, уйул5атыгар (иьигэр) утуе терут буолан, оло5ун тускулууругар кьах биэрэр куус буолуо. Омук теьеннен сайдыылаах да соччонон ебугэлэрбит ытыктыыр буолар. Онон уьуйуллубут оболорум салгыы сайдан, ба5ар, биллэр – кестер дьон буолуохтара. Ону ааьан олонхо илгэлээх эйгэтигэр умсаахтанан уллааттахтарына уруну- хараны араарар, дьобуннаах дьон буолуохтара дии саныыбын. Тыл маастара, народнай поэт Куннук Уурастыырап биэс саастаа5ар Чээбий Тумэппийи утуктэн ыллаан – туойан барбытыны, улуу убайдарбыт Ексекулээх Елексей, Ойуунускай, Амма Аччыгыйа курдук устар ууну сомо5олуур уус тыллаахтарбыт уксулэрэ кьра сылдьан олонхо киэн илгэлээх эйгэтин кьтта алтыьаллара. Онон обону кьра сааьыттан олонхо5о сыьыаран иитиэххэ- уерэтиэххэ, сатаан сахалы саймаарыччы санарар дьобурдарын сайыннарыахха, саха омук кэскиллээх иннин тустуеххэ. Быйыл биьиги республиканскай, улуснай конкурстарга сурдээ5ин кьтынныбыт, ол курдук 2020 сыллаахха «Олонхо тойуга дуорайдын биьиги дойдубутугар» улуустаа5ы олонхо конкурса «Модун Эр Соготох» олонхоттон быьа тардыы 1 место Иванова Саргы, 2 место Кириллин Максим, 3 место Старостина Сахая. «Аммабытыгар олонхо дьизэрэйдin» Республиканскай олонхо курэ5э 2 место Старостина Сахая, номинациялар: «Кэскиллээх толорооччу»- Иванова Саргы, «Чуор куоластаах толорооччу» - Иванова Айгылаана, «Айымньылаах толорооччу»- Павлов Айхал, «Дор5оонноох толорооччу» - Кириллин Максим, «Керееччу биьирэбилэ»- Софронов Костя. 2021 сыллаахха Всероссийскай «Бриллиантовые нотки» конкурс. Лауреат 1 степени Старостина Сахая, Павлов Айхал. Лауреат 2 степени Кириллин Максим, Иванова Айгылаана, Иванова Саргы, Мартынова Нарыйаана, Софронов Костя.

Туьаныллыбыт литературалар

1. Чехордуна, Е.П. «Олонхо тыла өнө» : Кыра саастаах оскуола оболоругар / Е.П. Чехордунов, И.П. Попов, В.Ф.Ноева – Якутск : Бичик, 1999- 96с.
2. Саха фольклора: сборник – Новосибирск, 1996-336с
3. Олонхону толорууга ууьуу (оскуола иннинээ5и саастаах обону уерэтии) У.М. Флегонтова (Дьокуускай: 2019.-56с- «Ийэ тыл биьигэ» серия)
4. Олонхо в игровой деятельности детей Андросова Ю.В., Александрова Н.П. – Якутск: Бичик,2013.- 64с.-(Педагогика олонхо)
5. Олонхо ойуулаах тылдыта В.В. Аммосова, Н.И. Филиппова, Е.П. Чехордина-Дьокуускай: Якут.край, 2009.-96с